

кандидат філологічних наук,
доцент,
докторант кафедри германської
і фіно-угорської мов
Київського національного
лінгвістичного університету

КОРЕЛЯЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПЕРЕКЛАДІ

Гендерний вимір стає важливим об'єктом вивчення не тільки лінгвістики, а й перекладознавства. Поняття «гендер» увійшло до сучасної лінгвістичної науки у другій половині минулого століття, що пов'язано зі зміною наукової парадигми у гуманітарних науках під впливом філософії постмодернізму. Основною метою гендерних досліджень є опис і пояснення особливостей чоловічої та жіночої мовних картин світу, визначення статі у мові та вивчення її мовної поведінки [1, с. 28]. Мова активно бере участь у процесі конструювання гендеру, тому мова вважається могутнім засобом формування стереотипних уявлень про гендер, що саме й стало причиною того, що гендерні дослідження сформувалися у самостійну течію, а питання взаємозв'язку мови і статі її носіїв залишається вельми актуальним і на сучасному етапі.

У зарубіжній лінгвістиці сформувався гендерологічний напрямок, що вивчає, з одного боку, зафіксовані у мові стереотипи фемінності й маскулітності, та гендерні асиметрії, а з іншого – особливості мовної поведінки чоловіків і жінок. Значний внесок у розвиток даної науки належить Робін Лакофф – американській дослідниці, праці якої стали фундаментальними для вивчення мовних особливостей жінок і чоловіків [2]. До представників гендерної лінгвістики слід віднести Д. Камерона, Б. Прайслера, Ф. Сміта, О. Сперсена, М. Адлера, М.А. Китайгородську, О.І. Горошко, О.А. Земську, А.В. Кириліну, А.П. Мартинюк, Н.Н. Розанову, О.І. Ольшанського та інші.

Людська свідомість наділена здатністю відображати навколишню об'єктивну реальність і це відображення виступає суб'єктивним образом об'єктивного світу, утворюючи певну модель, а саме картину світу. У процесі об'єктивізації дійсності свідомістю вмикаються так звані механізми стереотипізації. Результатом відображення у свідомості людини фрагменту картини світу є стереотип.

Стереотип трактують як мінімізоване й конкретизоване, «суперстійке» уявлення про предмет чи явище, що асоціюється з конкретним концептом і зберігається у свідомості [3, с. 39]. Об'єктивовані у мові стереотипи стають мовними стереотипами. Стереотипи розглядають як особливі форми оброблення інформації, які полегшують орієнтацію людини у світі. Вони виконують низку функцій: *узагальнюючу*, яка полягає в упорядкуванні інформації; *афективну* (протиставлення «свого» та «чужого»); *соціальну* (розмежування «внутрішньогрупового» та «позагрупового»), що веде до соціальної категоризації та утворення структур, на які люди орієнтуються у звичайному житті. Усі перелічені якості властиві й гендерним стереотипам – культурно й соціально зумовленим думкам про якості, атрибути й норми поведінки представників обох статей.

Гендерна стереотипізація фіксується у мові, тісно пов'язана з вираженням оцінки й впливає на формування очікувань від представників тієї чи іншої статі певного типу поведінки. Зважаючи на те, що регламентація гендерної поведінки відбивається у мові, остання є одним із найважливіших джерел знання про гендерну стереотипізацію та її змінення у часі [4, с. 71]. Появу гендерних стереотипів дослідники вбачають у незбігові мовної та концептуальної картин світу. Остання змінюється набагато швидше, відбиваючи результати постійної пізнавальної та соціальної діяльності людини, натомість мовна довше зберігає архетипові уявлення про весь світ. До них і належать гендерні стереотипи, існування яких зумовлене найдавнішими шарами людської свідомості [5, с. 8].

Відмінною рисою стереотипу є його відносна стабільність. Хоча гендер не є лінгвістичною категорією (виняток становлять соціо- і, частково, психолінгвістика), аналіз структури мови дозволяє отримати інформацію про те, яку роль відіграє гендер у тій або іншій культурі, які поведінкові норми для чоловіків та жінок фіксуються у текстах різного типу, як змінюється уявлення про гендерні норми, маскулітність та фемінність у часі, які стильові особливості можуть бути віднесені до переважно жіночих або переважно чоловічих, як усвідомлюється мужність та жіночність у різних мовах і культурах, як гендерна приналежність впливає на засвоєння мови, з якими фрагментами і тематичними сферами мовної картини світу вона пов'язана. Вивчення мови дозволяє також встановити, за допомогою яких лінгвістичних механізмів стає можливою маніпуляція гендерними стереотипами [6, с. 29].

Сучасні дослідники відзначають, що «якщо **мовна картина світу** – це зафіксована у мовних знаках і виявлена у формах мовної діяльності (текстах, дискурсах) мовна свідомість, то гендерні ознаки – це суттєві прояви пізнання світу крізь призму чоловічої й жіночої свідомості, що виявляють особливості номінативної й комунікативної діяльності чоловіків і жінок, обумовлені ставевою особливістю мовної діяльності й мовної поведінки» [4, с. 61]. Організація гендерної інформації в англомовному дискурсі регульована мережею фреймових структур, що відбивають гендерні стереотипи й еталони англомовної лінгвокультури.

Гендерні стереотипи являють собою культурно і соціально обумовлені думки про характеристики, атрибути і норми поведінки представників обох статей і їхнє відображення у мові. Відповідно, гендерний стереотип постає як типізоване, мінімізоване й соціокультурно марковане уявлення про фізіологічні, фізичні, емотивні, психологічні, психічні та соціокультурні властивості чоловіка й жінки, а також усі можливі образні асоціації, пов'язані з належністю індивіда до чоловічої або жіночої статі у певній лінгвокультурі.

Отже, гендерні стереотипи є відображеними у мові елементами культури. «Мова повною мірою є дзеркалом культури, яке фіксує усі символічні проявлення, відображає усі упередження та стереотипи суспільства» [7, с. 112]. Мова пропонує вже готовий набір шаблонів та стереотипів (для позначення жінок та чоловіків), які характеризують певну стать, формують у людини, яка їх використовує, певне бачення того, яким є світ та яким він повинен бути. Гендерна проблематика у лінгвістиці розглядається у двох аспектах:

1. Зафіксовані у мові гендерні стереотипи, тобто узагальнені уявлення про те, якими якостями і соціальними ролями володіють чоловіки і жінки.

2. Гендерна асиметрія мови, тобто особливості мови чоловіків і жінок, мовних стратегій і тактик, а також власне лінгвістичні особливості мовлення обох статей.

У першому випадку ми маємо справу переважно з мовою як системою, тоді як у другому – з мовленням, мовленнєвою діяльністю, яка є реалізацією мови на практиці.

Наступна класифікація гендерних стереотипів відображає їхній зміст відповідно до першого аспекту [3, с. 97]:

- Стереотипи, що корелюють з діяльністю та активністю: для чоловіків – досягнення мети будь-якими засобами та методами, прагнення до змагання і суперництва, рішучість. Жінці ж приписуються пасивність, нерішучість, обережність, турбота про дотримання норм, конформізм.

- Стереотипи, що співвідносяться з позицією влади і управління: для чоловіків – прагнення до лідерства, амбітність, владність. Для жінок більш характерними є покірність, безпорадність, залежність.

- Стереотипи, що характеризують когнітивну сферу: логічність, раціональність і більш швидка реакція, дотепність асоціюються з чоловіком; ірраціональність, нелогічність, схильність до роздумів – з жінкою.

- Стереотипи, що характеризують емоційну сферу: «чоловічими» вважаються такі якості як здатність відокремити раціональні рішення від емоційних, холоднокровність, «жіночі», фемінні характеристики – це емоційність, сприйнятливність, чутливість, вразливість.

- Стереотипи, пов'язані з процесом міжособистісної взаємодії: «жіночі» якості – жертвовність, м'якосердість, дбайливість, дружелюбність, мінливість, хитрість, балакучість. До чоловічих стереотипів належать рішучість, наполегливість, надійність, нетактовність, черствість, егоїзм.

- Нарешті, чоловікам і жінкам відводять виконання різних соціальних ролей. Чоловіка сприймають, насамперед, як працівника і громадянина, а жінку – як дружину і мати.

Особливості мовного стилю чоловіків і жінок проявляються на двох рівнях мовної поведінки й мовлення. Наприклад, чоловіки частіше перебувають, більш категоричні у своїх судженнях і оцінці, прагнуть керувати діалогом. Як це не дивно, на відміну від поширеної думки, чоловіки говорять більше, ніж жінки. Хоча, речення чоловіків, як правило, коротші за жіночі висловлювання. Чоловіки у цілому набагато частіше вживають абстрактні іменники, а жінки – конкретні (у тому числі власні назви). Чоловіки частіше використовують іменники і прикметники, у той час як жінки вживають більше дієслів. Чоловіки вживають більше відносних прикметників, а жінки – якісних. Чоловіки частіше використовують дієслова докопаного виду дійсного способу [6, с. 27].

Жіноче мовлення містить велику кількість емоційно оцінювальної лексики, у той час як чоловіча оцінювальна лексика частіше стилістично нейтральна. Найчастіше жінки схильні до інтенсифікації насамперед позитивної оцінки. Чоловіки частіше і більш впевнено використовують негативну оцінку, включаючи стилістично знижену, лайливу лексику і інвективи; вони набагато частіше вживають сленгові слова і вирази, а також нелітературну та ненормативну лексику [6, с. 51].

Говорячи про другий аспект дослідження гендерних стереотипів, то наведемо класифікацію американської дослідниці Робін Лакоф, яка запропонувала ряд відмінностей, що відрізняють мовлення жінок від мовлення чоловіків, основними з яких є: «ухильні» фрази (hedges): *sort of, kind of, I guess*; підсилювальні слова та фрази (intensifiers): *so, very*; «порожні» означення (empty adjectives): *divine, adorable, gorgeous*; надзвичайно ввічливі форми (superpolite form): *"Would you mind..." "Is it ok if...?"*; вибачення (apologizing): *"I'm sorry, but I think that..."*; евфемізми (euphemisms) з метою уникнення грубої лексики (coarse language); непрямі прохання (indirect requests): *"Wow I'm so thirsty"*; розділові запитання (tag questions): *"You don't mind eating this, do you?"*; граматично правильні форми (hyper-correct grammar); модальні конструкції (modal constructions) з *can, would, should, ought*: *"Should we turn up the heat?"*; прямі цитати (direct quotations) – чоловіки частіше перефразовують; своєрідне почуття гумору (specific sense of humour) – жінки не вміють розповідати жарти і часто не розуміють анекдотів.

Крім того, за спостереженнями Р. Лакоф, в усному мовленні жінки частіше, ніж чоловіки інтонаційно підкреслюють слова-підсилювачі: *"so", "very", "quite"* (speak in italics) [2, с. 45].

А. Кириліна у свою чергу запропонувала відмінні характеристики чоловічого мовлення у порівнянні з мовленням жінок [5, с. 113]. Так маскулініні маркери мовлення проявляються у вживанні чоловіками таких засобів організації комунікації як:

- вживання термінологічної та професійної лексики *"... inflation was actually negative"*, *"... if you have health insurance,..."*, *"... it's going to be deficit neutral"*;

- схильність до використання у мовленні абстрактних іменників *"... it is a form of collaboration based on honesty, sincerity..."*;

- використання негативних конструкцій: *"... there some people who don't like me because of my ..."*, *"... you don't – you don't get – you don't get time on the nightly news"*;

- вживання прецизійної лексики: *"You and I are both paying \$900..."*, *"There are essentially private HMOs..."*;

- вживання при передачі емоційного стану або оцінки предмета чи явища слів з найменшою емоційною індексацією;

- одноманітність лексичних прийомів при передачі емоцій.

Як висновок можна зазначити, що реалізація чоловіками та жінками гендерних ролей передбачає використання ними мовних засобів, які сприймаються ними як призначені для їх гендерної групи. У цьому сенсі бінарна опозиція, яка асоціюється з маскуліністю та фемініністю, абсолютно доречна при дослідженні гендерної мовної поведінки.

Однак гендерні дослідження у вітчизняному перекладознавстві залишаються практично не висвітленими, що ускладнює процес дослідження гендерних аспектів перекладу як лінгвокультурної адаптації. Переклад формується під впливом національних (належність до певної культурної спільноти) та історичних (часовий простір) факторів, з позицій яких зазвичай трактується переклад. У широкому розумінні переклад залежить від національної культури рецептора, яка, у залежності від її фемінної/маскуліної спрямованості, звичайно є гендерно маркованою. З іншого боку цільовий текст зазнає безпосереднього впливу перекладача як гендерної особистості, що не може не впливати на текст перекладу. Перекладач є представником або жіночої, або чоловічої статі, з властивим їй/йому набором гендерних характеристик, суспільно та культурно зумовлених. Гендерна ідентичність перекладача неминуче виявляється в її/його індивідуальній стилістиці, – виборі граматичних форм, лексичних уподобаннях, емоційній забарвленості мови і т. ін. Тому важливим критерієм адекватності перекладу є гендерна неупередженість створюваного перекладачем дискурсу. Адже окрім «власного гендеру» перекладач, що пропускає текст через себе, «переживає» і гендер автора оригінального тексту, що призводить до синтезу гендерних ідентичностей. А оскільки жоден переклад не може бути гендерно нейтральним, то «гендер оригіналу», проходячи через гендерно зумовлену призму свідомості перекладача, або затьмарюється «гендером перекладача» або, навпаки, заступає останній. Проте, між цими полюсами критичного прояву гендерної ідентичності автора і перекладача можливе «протистояння» (у кращому випадку) «нашарування» (небажане для тексту перекладу) мовних проявів гендерної ідентичності суб'єктів дискурсу.

Додання гендерного виміру до дослідження перекладу є складовою перекладознавчого аналізу, який, серед іншого, має на меті вивчення:

- гендерних стереотипів у мові оригіналу та їх відображення у перекладі;
- мовних засобів конструювання гендерної ідентичності в оригіналі та перекладі;
- способів відтворення гендерних конотацій оригіналу засобами цільової мови з урахуванням історико-культурної специфіки;
- шляхів передачі образно-символічної системи, що описує чоловіка/ жінку у культурі;
- проблеми перекладності одного менталітету в інший;
- концептів «фемінності» й «маскуліності» та їх відповідні прояви у мові оригіналу та перекладу тощо.

Кожен з даних компонентів містить у собі взаємозв'язок культурної та гендерної ідентичності автора / перекладача / читача, національні та культурні традиції, історико-соціальні особливості та ряд інших факторів, що у цілому ускладнює розробку та систематизацію гендерних методів перекладознавчого аналізу через нашарування аспектів лінгвістичного, культурологічного, перекладознавчого та гендерного аналізу.

Отже, серед завдань, які стоять перед дослідниками гендерних аспектів перекладу, насамперед відчувається необхідність у виробленні відповідних методів дослідження функціонування категорії гендеру у перекладі як однієї з організуючих категорій ідентичності суб'єкта перекладацького процесу. Дослідження функціонування категорії гендеру у перекладі має бути спрямоване не на констатацію гендерних відмінностей у двох мовах й, ширше, культурах, а на знаходження способів передачі даних відмінностей та їх відповідне теоретичне оформлення.

Відмінність гендерних картин світу у різних культурах зумовлює необхідність врахування у перекладі гендерної специфіки оригіналу. Гендер є наскрізним компонентом художнього тексту, який простежується в елементах мікроструктури і формує макроструктуру – гендерну парадигму тексту, представлену комплексом гендерно забарвлених смислів, включаючи гендерні конотації, асоціативний потенціал, гендерну символіку. Гендер є динамічним конструктом ідентичності суб'єкта. Гендерна ідентичність суб'єкта художнього дискурсу відображається в особливостях текстотворення у вигляді лексичних, лексико-синтаксичних, стилістичних засобів з явною або прихованою гендерною семантикою та вимагає від перекладача відшукування оптимальних засобів її відтворення у цільовій мові.

Відтворення перекладачем гендерної ідентичності суб'єкта дискурсу не є стативо детермінованим. Перекладач як суб'єкт вторинної комунікації має бути свідомим гендерної ідентичності автора, відтворення якої у перекладі вимагає дотримання цілісності її структури. Відтворення цілісної гендерної ідентичності у цільовому тексті передбачає збереження вихідного співвідношення фемінних і маскуліних характеристик мовної особистості автора, що забезпечує адекватність перекладу у контексті гендерного прочитання.

Засоби вираження гендерної ідентичності типологізовані у дослідженні за когнітивним, емотивним і комунікативним аспектами, які розуміються як різні виміри однієї категорії. Підбір способів відтворення аспектів гендерної ідентичності має бути зумовлений необхідністю їх прагматичної адаптації та залежить від відповідної мовної функції (повідомлення інформації, заклику до дій або реакцій, вираження емоційних та естетичних переживань). Гендерна ідентичність є вираженням гендерних позицій автора, які внаслідок перекладацької інтерференції можуть зазнавати інтенсифікації, послаблення або трансформації у цільовому тексті. Неврахування гендерної складової художнього тексту при перекладі спричинює втрату цілісності образу автора у цільовому тексті.

Гендерна ідентичність є сукупністю соціокультурних норм та стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі у відповідній суспільно-історичній та соціокультурній ситуації. Сукупність засобів вираження позицій гендерної ідентичності суб'єкта у тексті формує гендерну парадигму художнього тексту. Гендерна парадигма – це комплекс лексико-семантичних, лексико-синтаксичних і стилістичних засобів з явною чи прихованою гендерною семантикою, у рамках якого вербалізується гендерна ідентичність мовної особистості автора. Гендерна парадигма як цілісна система охоплює ряд гендерно забарвлених різнорівневих текстових елементів, які у залежності від прагматичної зорієнтованості можуть бути віднесені до когнітивного, комунікативного або емотивного аспекту гендерної ідентичності суб'єкта дискурсу.

Вивчення когнітивного, комунікативного та емотивного аспектів гендерної ідентичності виявляє їх взаємодоповнюючий характер. У відтворенні основних аспектів гендерної ідентичності домінуючими виявляються такі перекладацькі прийоми: вибір перекладачем із семантичного ряду еквівалента з вищим / нижчим ступенем гендерної забарвленості; прийом додавання окремих лексем / словосполучень / речень для посилення або послаблення гендерних позицій автора; вживання інтенсифікаторів для підкреслення фемінних / маскулінних ознак у структурі гендерної ідентичності; використання слова з еквівалентним денотативним значенням, але відмінними конотаціями; прийом конкретизації, внаслідок якого відбувається привнесення додаткових ознак фемінності / маскулінності у структуру оригінальної гендерної ідентичності або, навпаки, їх вилучення; заміна стилістичних фігур з подальшою втратою / інтенсифікацією гендерно забарвленої образності.

Гендерна ідентичність є вираженням гендерних позицій автора, які внаслідок перекладацької інтерференції можуть зазнавати інтенсифікації, послаблення або трансформації у цільовому тексті. Вибір перекладацьких стратегій не є статеводетермінованим, а залежить від ряду суб'єктивних факторів – інтерпретативних позицій перекладача, його прагматичної настанови, власних позицій, гендерної ідентичності перекладача, тощо, а також – від об'єктивних факторів, таких як творчий метод автора, перекладознавча парадигма відповідної доби тощо. Адекватність відтворення у перекладі гендерної ідентичності суб'єкта дискурсу на мікрорівні визначає ступінь збереження гендерних ознак на макрорівні.

Переклад художнього тексту ставить перед перекладачем завдання відшукати оптимальне рішення щодо передачі гендерної імплікатури оригіналу. Це рішення може базуватися як на виборі на користь збереження гендерних ознак, притаманних вихідній культурі, так і на їх адаптації до гендерних моделей приймаючої культури. Урахування гендерних стереотипів, аспектів і ідентичності у теорії перекладу є дуже важливою і достатньо складною перекладацькою проблемою, вивчати яку перекладач зобов'язаний для створення еквівалентно цінного літературного твору мовою перекладу.

Література:

1. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты : [монография] / А.В. Кирилина. – М. : Издательство «Институт социологии РАН», 1999. – 180 с.
2. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things / G. Lakoff – Chicago : Chicago University, 1990. – 123 p.
3. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти / О.Л. Бессонова. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 362 с.
4. Дудолова О.В. Гендерные аспекты речевого взаимодействия / О.В. Дудолова // Функциональная лингвистика. Итоги и перспективы: материалы науч. конф. – Ялта : ТНУ, 2002. – 265 с.
5. Емірсуїнова Г.І. Лексикон сучасного фемінізму (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 / Г.І. Емірсуїнова ; Київ. нац. ун-т. – К., 2003. – 22 с.
6. Кирилина А.В. Развитие гендерных исследований в лингвистике / А.В. Кирилина // Филологические науки. – 1998. – 150 с.
7. Мельник Ю.П. Об'єктивація гендерних стереотипів у сучасній лінгвістичній науці / Ю.П. Мельник // Вісник Житомирського держ. ун-ту. – 2009. – № 45. – С. 110-114.

Анотація

Г. КУЗЕНКО. КОРЕЛЯЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПЕРЕКЛАДІ

У статті розкриваються гендерні стереотипи, що являють собою культурно і соціально обумовлені думки про характеристики, атрибути і норми поведінки представників обох статей та їхнє відображення у мові. Відтворення цілісної гендерної ідентичності у цільовому тексті передбачає збереження вихідного співвідношення фемінних і маскулінних характеристик мовної особистості автора, що забезпечує адекватність перекладу у контексті гендерного прочитання.

Ключові слова: гендерний стереотип, фемінність, маскулінність, гендерна асиметрія.

Анотация

Г. КУЗЕНКО. КОРРЕЛЯЦИЯ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В ПЕРЕВОДЕ

В статье раскрываются гендерные стереотипы, культурные и социальные нормы поведения представительниц обоих полов. Воспроизведение целостной гендерной идентичности в целевом тексте предусматривает сохранение исходного соотношения феминных и маскулинных характеристик языковой личности автора, обеспечивает адекватность перевода в контексте гендерного прочтения.

Ключевые слова: гендерный стереотип, феминность, маскулинность, гендерная асимметрия.

Summary

G. KUZENKO. CORRELATION OF GENDER STEREOTYPES AND THEIR REPRODUCTION IN TRANSLATION

The article reveals gender stereotypes which are cultural and socially grounded thoughts about the characteristics, attributes and norms of behavior of representatives of both sexes and their reflection in the language. The reproduction of the integral gender identity in the target text presupposes the preservation of the original ratio of feminine and masculine characteristics of the author's linguistic personality, which ensures the adequacy of the translation in the context of gender reading.

Key words: gender stereotype, femininity, masculinity, gender asymmetry.